

građa

Marija MARIĆ

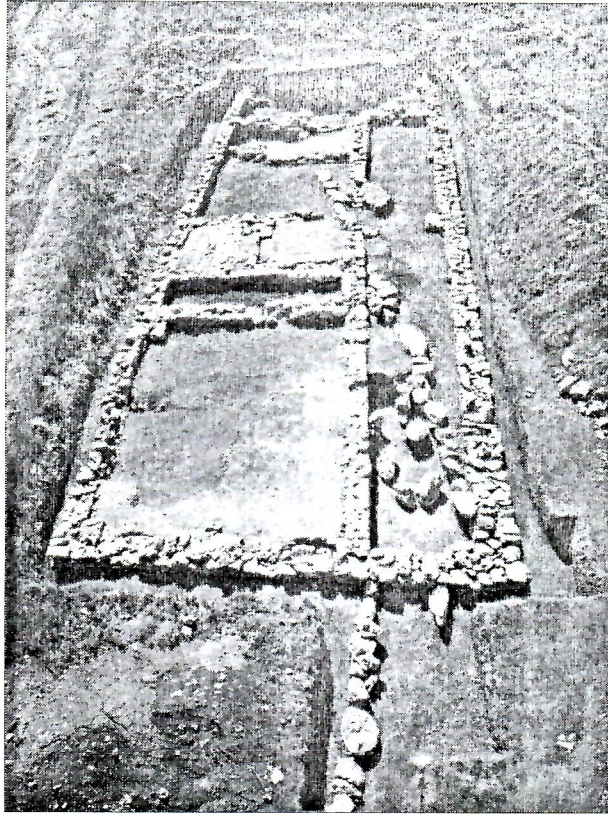
**PRELIMINARNI IZVJEŠTAJ SA ZAŠTITNIH
ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA LOKALITETA
PODVORNICE U SELU LIPA (LIVANJSKO POLJE)**

Toponim Podvornice odnosi se na šire područje oko istraživanog lokaliteta, prostor samog lokaliteta bio je poznat kao Grudina. Ilija Krezo, vlasnik parcele na kojoj se Grudina nalazila, prilikom krčenja i poravnanja terena s namjerom da pripremi za obradu do tada uglavnom neobrađivano zemljište, naišao je na ulomke mramornih ploča, profiliranu bazu stupa i ulomak rimske stele, o čemu je obavijestio Franjevački muzej i galeriju Gorica Livno. Prvim izlaskom na terenu na mjestu Grudine nađena je veća količina žbuke, što je upućivalo na arhitektonski objekt. Pregledom strukture i sadržaja ostataka Grudine uočeno je da je nastajala kroz duže vremensko razdoblje krčenjem okolnih oranica skrivajući ostatke zidane arhitekture.¹

Nakon pregleda situacije na lokalitetu i otvaranja probne sonde, što je uslijedilo otkrivanjem temeljnih zidova, pristupilo se arheološkom iskopavanju u organizaciji FMGG Livno, pod stručnim vodstvom autorice ovog izvješća. U iskopavanju je sudjelovala studentica arheologije Bernarda Teklić, te prosječno sedam radnika na terenu.² Istraživanje je provedeno u dvije kampanje: od 21. kolovoza do 17. rujna 2007., te od 19. svibnja do 11. srpnja 2008.

¹ Nedaleko od ove Grudine, između oranica izdiže se još nekoliko grudina, kako ih mještani nazivaju, obraslih u raslinje. Svakako ih treba uzeti u obzir kod budućih istraživanja uz pretpostavku da su u kontekstu s istraživanim lokalitetom.

² Na terenskoj dokumentaciji radili su Željka Markov, Miran Palčok i Rajmond Čondrić, uz snimke geodeta Općine Livno, te pomoć djelatnika Elektro Livno, tijekom fotografiranja lokaliteta.



Sl. 1. Lokalitet s ostacima arhitekture.

Iskopavanja smo vršili po sistemu horizontalne stratigrafije. Prema procijenjenoj situaciji razvučena je mreža po sistemu kvadranta 5×5 m², ukupno je istraženo 60 stratigrafskih jedinica, te površina od oko 530 m².

Otvorena sonda obuhvatila je arhitektonske ostatke stambenog objekta pravokutne osnove orijentiranog u smjeru jugoistok - sjeverozapad, podijeljenog u nekoliko prostorija. Sloj sterilne žuto-smeđe glinaste zemlje rasprostranjen na čitavoj površini sonde, sloj je do kojeg smo vršili iskopavanje.

Pojedinim dijelovima građevine dodijeljeni su radni nazivi: prostorija 1, prostorija 2 (a, b, c), prostorija 3, prostorija 4, trijem, zid 1-16, jama 1 i 2, ognjište itd.

U prostoriji br. 1 sačuvani su ostaci podnice (SJ 47) od sitnog neobrađenog kamena i žbuke, te dvije pravokutne ploče postavljene u nasuprotnim uglovima prostorije. Jugozapadni zid prostorije (zid 6) uz temeljnu stopu ima i dio sačuvane konstrukcije zida do 0,93 m visine, dok je nasuprotni zid (zid 1) dobrim dijelom razoren korijenjem lipe.

Druga prostorija je očito predstavljala središte domaćinstva u ovom objektu, podijeljena je pregradnim zidovima na tri manje prostorije.

Prostorija 2a mogla je služiti kao odlagalište ili spremnik, budući da su u njoj definirane dvije jame, jedna ispunjena velikom količinom životinjskih kostiju (SJ 30), a druga (SJ 34) većim ulomcima keramičkih posuda uz koje je nađen i željezni kuhinjski tronožac.

Prostorija 2b) imala je inkorporirano ognjište (SJ 8), te kameno popločenje. Ognjište je uokvireno kamenim vijencem s dvije strane, te s ostale dvije prislonjeno uz ugao prostorije. Ispunjeno je ulomcima opeke i žbuke, s tragovima gareži.

Prostorija 2c) također je prostorija manjih dimenzija u kojoj se sačuvala ožbukana i uglučana podnica (SJ 13) rađena od pijeska, vapna i usitnjene opeke. Od prethodne prostorije bila je odvojena tanjim pregradnim zidom, prolaz između njih označen je kamenim pragom.

Zid između prostorija 2b i 2c, prema odlagalištu dosta je plići od zida prema prostoriji br. 1, što daje mogućnost nadogradnje središnjeg prostora s ognjištem.



Sl. 2. Prostorija br. 2.



Sl. 3. Ognjište.

Treća prostorija je najveća, također s najkompleksnijom utvrđenom stratigrafijom. Zatečena situacija otežava interpretaciju, ali sačuvani segment ožbukane podnice (SJ 25 - sloj sitnog do srednjeg kamenja iznad kojeg je sloj vapnene žbuke) uz najveću koncentraciju pokretnih nalaza upravo u ovoj prostoriji, upućuje da su se ovdje odvijale središnje dnevne aktivnosti unutar objekta. Zanimljivo je da različiti elementi kao što je okrugla opeka - tijelo stupova suspenzura kružne profilacije, kvadratična opeka s tragovima žbuke i šuplja opeka (tubuli koji su topli zrak provodili kroz zidove), upućuju na pretpostavku da je u ovoj prostoriji bio razvijen sustav podnog grijanja (hipokaust). Također, nađena je i veća količina mramornih ploča. Ipak elementi hipokausta nisu sačuvani *in situ*, nema tragova konstrukcijskih elemenata koji bi objasnili sistem hipokausta o ovoj prostoriji, niti se uklapaju u podnicu sačuvanu na nivou ulaznog praga. Postavlja se pitanje da li je hipokaust pripadao ranijoj fazi gradnje ili je fragmentarno prispio iz nekog drugog, također ranijeg objekta, u sklopu rimskog naselja na području Lipe.

Postojala su dva ulaza u prostoriju br. 3, prag prvog ulaza izrađen od vapnenačke ploče s utorima, sačuvan je na temeljnom JZ zidu ove prostorije (Zid 9). Ovaj ulaz bio je otvoren prema pretpostavljamo natkrivenom trijemu koji se protezao cijelom dužinom JZ strane objekta, vjerojatno se radilo o glavnom ulazu u zgradu. U prostoru trijema sačuvan je segment grube podnice (sloj lomljenog kamena povezanog vapnenom žbukom), te tri manja potporna zida koji su mogli služiti kao osnova stupovima kojima je trijem bio otvoren prema vani, također bio je natkriven

crijepom o čemu svjedoči velika količina fragmentiranih tegula. Sačuvani vanjski temeljni zid trijema slabije je strukture bez tendencije podizanja pravog zida.

Drugi ulaz iz prostorije br. 3 vodio je u četvrtu prostoriju, gdje je nađena dislocirana ploča praga, identična prethodnoj. Ovdje je situacija najstroženija, zidovi i ostaci žbukane podnice dosta su urušeni naplavlivanjem zemljišta. Prostor je uslijed urušavanja većim dijelom ostao otvoren prema II sonde, te za sada nemamo pretpostavke kojoj je namjeni služila ova prostorija. Ipak s obzirom na prag ulaza možda se radilo o prolazu u gospodarski dio zgrade.

Sačuvane dimenzije čitavog objekta iznose cca 30 x 11 m, prosječna širina vanjskih zidova je 0,70 m, a sačuvana visina zidova uključujući i temeljnu stopu iznosila je do 1 m.³ Cijeli objekt bio je natkriven krovnim crijepom, o čemu naravno svjedoče brojni ulomci tegula i imbreksa, a prosječna širina zidova ukazuje na mogućnost dizanja jednog kata iznad prizemlja.

Prema ostacima arhitekture na terenu može se iščitati i način zidanja: u iskopane robove polagane su velike gromade kamena žestaca, na što se dizala temeljna stopa grublje konstrukcije uz manju uporabu žbuke, te na kraju konstrukcija zida građena s dva lica od priklesanog kamena vezanog žbukom između kojih je ispuna od amorfne kamena i žbuke. U odnosu na temeljnu stopu zid je uži, čvršće strukture uz obimniju uporabu vapnene žbuke.⁴

Od pokretnih nalaza najveću skupinu materijala čine ulomci rimskog građevinskog materijala i ulomci grubog keramičkog posuda svakodnevne uporabe. Od građevinskog materijala, osim navedenih elemenata hipokausta, nađeni su ulomci tegula ukrašeni urezanom mrežom rombova, ulomci imbreksa, mramornih ploča i reljefno ukrašenih arhitektonskih ulomaka (ulomci vijenca, baza stupa). Željezni predmeti, također uglavnom pripadaju građevinskom materijalu, kao što su čavli, klinovi, spojnice za vrata ili prozore, te ključ. Od keramičkog materijala uz grubu atipičnu keramiku nađeno je i nešto rimske provincijske keramike, te više ulomaka kasnoantičke keramike rano bizantskih obilježja i kasnoantičkih amfora kaneliranog trbuha, datiranih u 4. st. Ulomci staklenih posuda jako su fragmentirani, te tipološki neodređeni.

³ U većini slučajeva sačuvana je isključivo temeljna stopa, ali djelomično se sačuvala i konstrukcija zidova, primjetno uža i čvršća od temeljne stope.

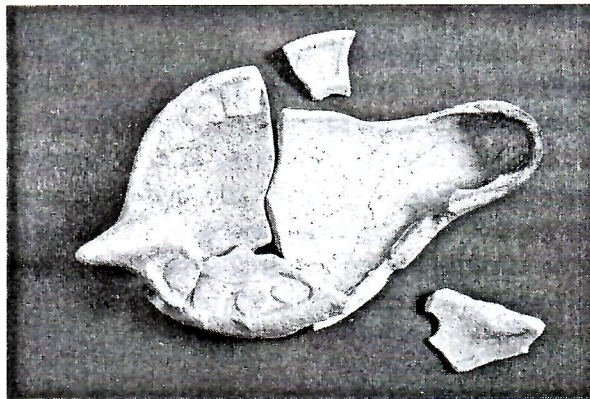
⁴ U ovakvom načinu zidanja može se prepoznati sistem gradnje koji se do 20. st. zadržao na Livanjskom polju.

Prema otkrivenim ostacima arhitekture i pokretnim nalazima kao što su željezni kuhinjski tronožac, konjske žvale, drška vjedra, noževi, te brojni ulomci kuhinjskog posuđa može se zaključiti kako se radilo o stambeno - gospodarskom objektu, pretpostavljamo na gospodarskom imanju. O prisutnosti žene govore nalazi brončanog prstena, perle u obliku dinje (*Melonenperlen*) koja je pripadala ogrlici izrađena od tirkizne staklene paste, koštana igla i koštani češalj.

Kao posebni nalazi specifičnih obilježja važnih za datiranje i funkciju objekta ističe se ranokršćanska, odnosno afrička keramička svjetiljka koja se koristila kroz 4. i početkom 5. st., te rimski novčić s početka 4. st. (Maksiminus Daza, 305.-313.).⁵

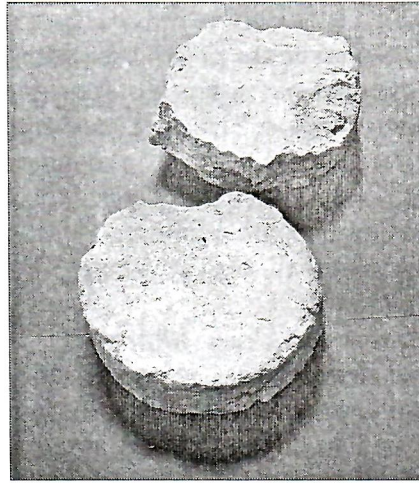
Kompleksnost lokaliteta potvrđuje suhozid od kamenih djelomično obrađenih monolita (SJ 26), koji cijelom dužinom ide ispod razine podnica objekta. Za razliku od arhitekture objekta koji odstupa od uobičajene orijentacije, suhozid je orijentiran u smjeru istok - zapad, te za sada nije jasno da li je pripadao nekoj ranijoj fazi na lokalitetu.

Na osnovi arhitektonskih ostataka, te pokretnih nalaza i njihovih obilježja možemo donijeti zaključak da se radi o rimskoj *villi rusticae*, odnosno stambeno-gospodarskom objektu, podijeljenom u više prostorija, koji je sudeći prema ne baš raskošnoj opremljenosti pripadao romaniziranoj delmatskoj obitelji. Preliminarni podatci o nalazima ukazuju na funkciju objekta tijekom 4. st., možda i početkom 5. st., uz moguće preinake (prostorija br. 2), koje s obzirom na kronološku ujednačenost materijala nisu nastale u značajnijem vremenskom odmaku.



Sl. 4. Ranokršćanska svjetiljka.

⁵ Caius Valerius Maximinus Daza, sestrić Dioklecijanova zeta Galerijana.



Sl. 5. *Okrugla opeka - stupići hipokausta.*

Pronađene životinjske kosti, predviđene za arheozoološku analizu, donijeti će vrijedne informacije o načinu privređivanja i prehrane na imanju. Također, uzorci drvenog ugljena, žbuke iz zidova i žbukane strukture podnica, omogućiti će nam eventualno utvrđivanje građevinskih faza, odnosno stradanja objekta, koji je sudeći prema tragovima gareži najvjerojatnije stradao u požaru što nije rijetkost u razdoblju kasne antike. Objekt nije preslojen kasnijim kulturnim slojem.

Na žalost, zbog nemogućnosti da se istraži okolno zemljište ne možemo otkriveni objekt staviti u širi kontekst eventualnog poljoprivrednog imanja (fundu), ili utvrditi da se ipak radi o individualnom objektu unutar antičkog naselja.

U neposrednoj blizini je vjerojatno bila nekropola ranijeg rimskog razdoblja na što ukazuju sporadični ulomci nadgrobnih stela nađeni u Grudini, na obližnjoj oranici, ali i između ostataka zgrade.

Zbog privatnog zemljišta i neriješenih interesa između vlasnika i Općine Livno, u dogledno vrijeme nećemo moći istražiti prostor izvan ove sonde, te nam ostaju neke nepoznanice posebno vezano uz situaciju u prostoriji br. 4 gdje se zbog plavljenja voda s planine Kamešnice stvorilo udubljenje koje se sužava prema dnu, a širi se izvan sonde. Slična je situacija sa suhozidom (SJ 26) koji se proteže cijelom dužinom objekta, kao i sa suhozidom (SJ 50) koji se okomito veže uz zid 13 i trijem te bi svojim položajem mogao biti temeljni dio popločenja koje je vodilo do ulaza na trijema. Suhozid se nastavlja izvan dijela otvorene sonde dalje prema sjeverozapadu.

Svi pokretni nalazi su smješteni u FMGG Livno, kameni i keramički ulomci dijelom će biti rekonstruirani za što je sačuvano dovoljno elemenata. Metalni predmeti su predani na restauratorsko-konzervatorske zahvate.⁶

Ovisno o interesima Općine Livno, te postizanju dogovora između Općine i vlasnika čestice, odlučiti će se o daljnjem statusu lokaliteta, odnosno da li će arhitektonski ostaci biti konzervirani ili će lokalitet biti prekriven geotekstilom te zatrpan zemljom.

Iskop su financijski pomogli Općina Livno i Federalno ministarstvo turizma i okoliša u Sarajevu.

Iako se radi o prvim sustavnim iskopavanjima na području Lipe, brojni slučajni nalazi u posljednjih 120 godina išli su u prilog lociranja Lipe kao važnog kompleksnog nalazišta kroz duže vremensko razdoblje od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka, u što su se uklopili i rezultati ovog iskopavanja.

Iznad sela uzdižu se dvije željeznodobne gradine, Kneževa i Anđelića gradina s ostacima rimske utvrde,⁷ ispod kojih se prostiru Podvornice. Na osnovi raznijih saznanja u Lipi je locirano rimsko naselje i nekropola.⁸ Još davne 1889. god. prema izvješću fra Stipe Krešića na lokalitetu Crkvište ispod sela, provedeno je probno iskopavanje pri čemu su otkriveni ostaci



Sl. 6. *Ulomci keramičkih posuda (Jama 2).*

⁶ Radove će izvoditi konzervatorska radionica Zemaljskog muzeja u Sarajevu i Marko Rogošić u Splitu.

⁷ *Arheološki leksikon BiH*, tom 3, 235, 244.

⁸ *Arheološki leksikon BiH*, tom 3, 245.

arhitekture opremljene hipokaustom (okrugla opeka složena u visini zidova, ulomci krovne, zidne i podne opeke), ulomci stupova raznih dimenzija, te ulomci mramornih ploča i obojenog stakla. S obzirom na obilježja navedenih nalaza moramo ovaj lokalitet dovesti u vezu s lokalitetom iz ovog izvješća. Pretpostavljamo da je dio materijala s Crkvišta dospio u objekt istražen ispod Grudine.⁹ Isto izvješće navodi kako je iste godine pod Gradinom (Kneževa gradina?) provedeno iskopavanje u kojem su otkriveni dijelovi ranokršćanske bazilike, te zidana presvođena grobnica.¹⁰ Među ulomcima rimskih nadgrobnih spomenika nađen je i beneficijarski natpis sa spomenom municipija na osnovi čega se dugo pretpostavljalo da je u Lipi bilo municipalno, tj. rimsko upravno središte.¹¹ Osamdesetih godina 20. st. na Podvornicama (lokalitet Žal - Glavičica) su nađeni kasnoantički grobovi, iz jednog od njih je amfora s kraja 4. st.¹²

U Lipi su sačuvani i ostatci kasnosrednjovjekovnog groblja, iznad sela je "stari grad", a sačuvana je i predaja o benediktinskom samostanu, te predaja o skrivenom blagu.¹³

Najnovijim pregledom šireg područja sela došlo se do još nekih novih zapažanja. Zapadno od lokaliteta, također na predjelu Podvornica, na livadi koja se osim za ispašu ne obrađuje, u rano proljeće mogu se uočiti obrisi najvjerojatnije srednjovjekovnih grobova, o čijim tragovima svjedoče i mještani. Ispod samog sela, iznad okolnih oranica blago se uzdiže lokalitet poznat kao Crkvina (Crkvište?), koji svojim toponimom, konfiguracijom i orijentacijom terena (u smjeru istok - zapad) upućuje na ostatke crkvenog objekta, ranokršćanskog ili ranosrednjovjekovnog.

Nadamo se da će u nekim budućim arheološkim iskopavanjima koja zaista smatramo nužnim, izići na vidjelo novi materijalni ostatci koji će

⁹ Vjerojatnost da se ipak radi o istom lokalitetu nije potvrđena, budući da položaj pod Grudinom nije poznat kao Crkvište, o čemu svjedoče mještani, te nema tragova ranijih iskopavanja.

¹⁰ Š. LJUBIĆ, Redovito tromjesečno izvješće Kninskog starinarskoga društva, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*, XII/1890., 3, 111; M. ZEKAN, Vizionarova misija, Split 2008., 21.; V. PAŠKVALIN, *Kršćanstvo kasne antike*, Sarajevo 2003., 91.

¹¹ M. MANDIĆ, Gradine, gromile i druge starine u okolini Livna, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (GZM)*, XLVII, Sarajevo 1935., 10; K. PATSCH, Arheološko - epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije, VII. dio, *GZM*, XVIII, Sarajevo 1906., 165-166.

¹² M. PETRINEC, T. ŠEPAROVIĆ, B. M. VRDOLJAK, Arheološka zbirka franjevačkog muzeja u Livnu, Split 1999., 704.

¹³ M. DŽAJA, Priča o skrivenom blagu u selu Lipi kod Livna, *Naša ognjišta*, god. II, br. 6, 22.

u usporedbi s rezultatima ovih i ranijih kraćih istraživanja, te brojnim slučajnim nalazima, potvrditi naše pretpostavke o Lipi kao naselju koje je u kulturno-povijesnom kontinuitetu zauzimalo važno mjesto na Livanjskom polju.

Sažetak

Potaknuti slučajnim nalazima i ugroženošću novootkrivenog lokaliteta, u organizaciji Franjevačkog muzeja i galerije Gorica Livno, pristupilo se zaštitnom arheološkom iskopavanju na lokalitetu Podvornice - Grudina u selu Lipa kraj Livna. Iskopavanja su provedena u dvije kampanje, tijekom 2007. i 2008. godine. Rezultati iskopavanja pokazali su kako se radi o ostatcima arhitekture koja je pripadala stambeno-gospodarskom objektu tipa *villa rusticae*, na što ukazuju i pokretni nalazi. Objekt je podijeljen u četiri uzdužno rasporedene prostorije, a cijelom dužinom proteže se trijem, koji je kao i cijeli objekt bio natkriven krovnim crijepom, te otvoren stupovima prema vani. Od pokretnih nalaza najveću skupinu materijala čine ulomci rimskog građevinskog materijala: ulomci okrugle i kvadratične opeke, tubulusa, tegula, imbreksa, mramornih ploča i reljefno ukrašenih arhitektonskih ulomaka, te čavli, klinovi, spojnice i sl. Na gospodarsko-stambeno obilježje ukazuje sačuvano ognjište, brojni ulomci kuhinjskog posuda uglavnom kasnoantičkog obilježja, konjske žvale i željezni tronožac. S obzirom na nalaz rimskog novčića s početka 4. st. (Maksiminus Daza, 305.-313. god.) i tipološka obilježja ostalih nalaza, objekt je bio u funkciji tijekom 4. i možda početkom 5. st.

Ovo iskopavanje je prvo sustavno istraživanje na području Lipe, iako su u posljednjih 120 godina brojni slučajni nalazi ukazivali na kulturno-povijesnu važnost Lipe, od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka, u što su se uklopili i dobiveni rezultati.